

СІЛЬСЬКІ МОЛОДІЖНІ ГРОМАДИ ЯК ШКОЛА ЕТИКЕТНОГО ВИХОВАННЯ

Проаналізовано окремі форми етикетної поведінки, узвичаєні в побуті українських парубоцьких і дівочьких громад.

Ключові слова: *молодіжні громади, етикетне виховання, доброзичливість, шанування.*

Проанализированы отдельные формы этикетного поведения, принятые в быту украинских парубоцких и девичьих объединений.

Ключевые слова: *молодёжные объединения, этикетное воспитание, доброжелательность, почитание.*

Characteristics of a some forms of etiquette behavior generally accepted in everyday life in boy's and girl's Ukrainian communities.

Key words: *yong peoples communities, etiquette behanor, goodwill, honouring.*

Система традиційного спілкування, сформована етносом у процесі його життєдіяльності, нині актуалізується як важливий чинник збереження традиційних цінностей сім'ї, забезпечення тривкості міжпоколінневих зв'язків, стабільності суспільства й держави.

Мета дослідження — виявити етнорегіональні особливості й специфіку функціонування етикетних норм поведінки в українській традиційно-побутовій культурі.

Завдання:

- проаналізувати стан наукової розробки означеної проблеми;
- розглянути соціокультурну основу побутового етикету;
- дослідити роль традицій доброзичливості у формуванні звичаєвих норм побутового етикету;
- розкрити традиційне розуміння феномену почесності та його вияви в традиції шанування;
- проаналізувати етнічні стереотипи етикету гостинності.

Парубоцькі й дівочькі громади були школою соціалізації української сільської молоді, що здійснювалася в різних аспектах, одним із найважливіших з яких було опанування стереотипів традиційного спілкування, правил і норм побутового етикету. Дослідженню молодіжних громад як особливої групи українського сільського соціуму присвячено немало праць вітчизняних народознавців ХІХ–ХХ ст. — етнографічні нариси В. Боржковського «Парубоцтво как особая группа в малорусском сельском обществе», М. Чернишова «К вопросу о парубоцтве как особой общественной группе», М. Сумцова «Парубоцкие братства», В. Камінського «Парубоцькі громади», окремі розділи у фундаментальних етнологічних працях М. Грушевського «Історія української літератури» (Т. 1), Ф. Вовка «Шлюбний ритуал та обряди на Україні», О. Воропая «Звичаї нашого народу», С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному

освітленні», етнологічні й культурологічні студії сучасних науковців А. Пономарьова, В. Борисенко, В. Балушка. Зосереджуючись на ролі молодіжних об'єднань як школи соціалізації сільського парубоцтва та дівочтва, ці й інші дослідники, зазвичай, не вважають побутовий етикет молодіжних громад важливим інструментом соціалізації, специфічним культурним феноменом.

Етикет — складова системи традиційного спілкування. Сформований етносом у процесі всієї життєдіяльності, етикет є одним із важливих чинників збереження цінностей сім'ї, забезпечення тривкості міжпоколінневих зв'язків, стабільності суспільства.

Слово «етикет» запозичене з французької мови, де «*etiquette*» має два значення: 1) «ярлик», «етикетка», «напис» і 2) «церемоніал». Саме поняття «етикет» виокремилося порівняно недавно. «Визначити його межі, — стверджують російські культурологи А. Байбурін й А. Топорков, — і нині не так просто» [1, с. 4]. Складність полягає в тому, що етикет тісно пов'язаний із ритуалом (у певних випадках він немовби розчиняється в ритуалі), однак, не тотожний йому. Відмінності між етикетними ритуальними ситуаціями достатньо суттєві. Поведінка людей у громадських місцях може мати як суто побутовий, утилітарний, так і ритуальний характер, визначений міфологічним сценарієм. Т. Ців'ян запропонував тлумачити етикет як правила «ритуалізованої поведінки в суспільстві, що відображають істотні для певного суспільства соціальні та біологічні критерії і при цьому не потребують застосування специфічних прийомів», оскільки в широкому розумінні будь-яку поведінку цивілізованої людини можна вважати етикетною [9, с. 144]. Етикетна поведінка демонструє зв'язки, характерні для певного суспільства, допомагаючи виявити їхню структуру. Практично це досягається способом «перекладу мовою етикету того фрагмента мови фактів, у якому є істотними суттєві відмінності в статі, віці та суспільному становищі». Таким чином, основною функцією етикету з точки зору прагматики є «визначення відносного становища кожного члена в суспільстві, здійснене таким чином, що воно правильно відображає розмежування в людському колективі й задоволення всі сторони спілкування» [9, с. 144].

Недоліком визначення, запропонованого Т. Ців'яном, є те, що воно надто загальне, характеризує не стільки етикет як специфічну норму спілкування, скільки спілкування взагалі. Зважаючи на це, А. Байбурін і А. Топорков пропонують таке тлумачення: етикет — це «ритуал, позбавлений жорстокості й обов'язковості, який поміщений у повсякденність, зберігаючи, однак, при цьому деякі зі своїх змістових характеристик» [1, с. 161]. Етикет, як і ритуал, організовує поведінку людини й міжособистісне спілкування. При цьому партнери, іноді неусвідомлено, беруть участь у розігруванні міфологічних сценаріїв [1, с. 161].

Дослідження феномену етикету актуалізувалися у сучасній науці. В українській культурології цей напрям досліджень традиційної етнокультури започатковує А. Пономарьов у праці «Традиційно-побутова культура» (підрозділ «Побутовий етикет»).

Традиції доброзичливості й шанування яскраво і своєрідно виявлялися у сфері спілкування молодіжних громад, котрі являли собою окремі групи в сільському соціумі, що жили власними інтересами, мали власні турботи й задоволення, права та обов'язки, власне значення в житті села. Порівняно з «хлопцями», парубки користувалися певною повагою громади. Те саме можна сказати про дівчат, котрі вийшли з підліткового віку і, вступивши до свого молодіжного об'єднання, мали право дівувати. Шанобливе ставлення до дівочьких і парубочьких громад яскраво засвідчене в народному прислів'ї: «Чесне дівочтво і славне парубочтво» [2, с. 765].

Вступ до парубочької громади зумовлювався віком і сімейним становищем. Хлопець міг стати парубком у 16 — 17 років з дозволу батьків, але якщо в нього не було старшого брата. В іншому разі він мав очікувати на його одруження. Якщо б хлопець почав парубкувати самовільно, його б покарали батько і старший брат — парубок.

Прийняття в «парубочтво» супроводжувалося ритуалом, який мав назву «коронування». Цей ритуал був відгомонам правданих ініціацій: претендент мав пройти певні випробування (продемонструвати силу, спритність), засвідчити свою добру «славу», тобто відзначитися певними моральними чеснотами (не бути «знеславленим»). Усе це робило його участь у парубочькому товаристві бажаною, позбавляло нарікань і насмішок, котрі робили перебування в парубочькій громаді нестерпним [2, с. 767]. В. Боржковський так описує ритуал «коронування» у Вінницькому й Літинському повітах Поділля: «Той, кого мають прийняти до складу парубочької громади, приходять на збори парубків, кланяється на всі чотири сторони; його піднімають на руках, співають пісень» [2, с. 769]. В інших місцях (Ольгопільщина, Балтщина — також на Поділлі), за свідченням В. Камінського, під час «коронування» парубка садили на білого коня, й він проїжджав («басував конем»), після чого частував парубків [4, с. 100]. На Поділлі платою за вступ до парубочької громади був «могорич» (кварта горілки). В інших регіонах України обов'язковим був грошовий вклад: четвертак — для парубка, копа — для дівчини [5, с. 164]. Прийняття дівчат у члени дівочької громади відбувалося в XIX — на початку XX ст. менш урочисто, ніж прийняття хлопців у парубочьку.

Соціально-побутові функції молодіжних громад були достатньо різноманітними. Дослідники відзначають три основні напрями їхньої діяльності:

- врегулювання стосунків з місцевою владою;

- налагодження в селі нормального життя, насамперед, вирішення конфліктів між парубками, молодіжними громадами й мешканцями села;
- організація в селі врочистостей, церковних процесій, святкування храмового дня, Великодня, вітання хазяїв із Різдом та Новим роком, колядування, щедрування тощо [5, с. 101].

Виконання всіх цих функцій потребувало знання правил етикетної поведінки, навичок чемного поводження з представниками різних суспільних верств. Парубки пильно стежили за тим, щоб не порушувались узвичаєні норми як буденної, так і святкової поведінки (щоб ніхто з них не пив зайвого й не бився під час свят, не лихословив тощо) [8, с. 492].

Найпоширенішими формами спілкування молоді в Україні були вечорниці й досвітки, які проводились у хатах у холодну пору, та «вулиці», «музики», «ігрища», забави. Етикетні норми поведінки під час зустрічей молоді регулювалися моральними нормами, які були доволі суворими. Згідно із цими нормами, молодь не затримувалася на вечорницях допізна, особливо це стосувалося дівчат, які, зокрема на Поділлі, повинні були повертатися додому засвітла. Парубки могли гуляти й до другої години ночі, влаштовуючи «парубоцькі вечорниці». Така регламентація зумовлювалась тим, що парубки певний час не мали права проводити дівчат додому, — це право парубок набував лише в тому разі, коли обирав дівчину до шлюбу, тобто після оспівчення в коханні. Про таку ситуацію говорили: «Вона вже веде парубка», — що означало громадське визнання пари [5, с. 173].

В окремих районах Поділля та серед деяких етнічних груп етикетні правила були дещо іншими. Так, у середовищі поляків існувала обов'язковість дозволу батьків на провадження дівчини з «ремізі» (зібрання польської молоді в так званих «польських будинках»), хоча туди дівчата могли йти й самі. У середовищі росіян суворо дотримували правила, згідно з яким парубки просили дозволу батьків відпустити дівчину на «посиделки» й зобов'язувалися привести її додому [5, с. 173]. Навіть у змішаних українсько-російських селах на Поділлі чітко простежувалась етнічна вираженість правил етикетної поведінки молоді, загалом характеру молодіжних розваг. Так, у селі Пилипи хребтіївські росіяни збиралися на «посиделки» та «улиці», а українці — на «свої», українські вечорниці та «вулиці»; якщо на українських зібраннях влаштовували співи й забави, то на російських музики й танців не було [5, с. 171].

Беручи участь у різноманітній діяльності молодіжних громад, парубки й дівчата засвоювали правила етикетної поведінки, основані на традиціях доброзичливості, шанування і гостинності, формули й техніки етикету, узвичаєні в поводженні зі старшими людьми (від членів сільської громади до волосного начальства), а також із рівними й нижчими за соціальним статусом, представниками іншоетнічних груп

місцевого населення. Чіткі правила етикетної поведінки регламентували стосунки в середовищі самих молодіжних громад. Так, на час колядування обирали «березу», котрий (котра) повинен був керувати хором, бути спілувачем. «Береза» збирав також пожертви на церкву, стежив за поведінкою хлопців, котрі, у свою чергу, зобов'язані були йому підкорятися [2, с. 772]. Згідно зі свідченням В. Боржковського, «береза» втрачав свою владу по закінченні колядування. Дослідник відзначав також, що на Поділлі старшого не обирали, — «він сам собою виділяється із середовища енергійних парубків у всіх... випадках, коли їм належить послужити чимось спільній справі, як, наприклад, під час вирубки хреста на льоду напередодні хрещення, розчищення шляху для процесії цього чи інших хресних ходів полями, влаштування громадських обідів, поховання бідних на громадські кошти та ін.» [2, с. 778]. Згідно з іншими свідченнями, молодіжні громади мали певну організаційну структуру: «На чолі парубоцької громади стояв старший парубок — отаман», а на чолі дівочої — старша дівчина — «та, котра вела порядок між дівчатами», — яку називали отаманшою [3, с. 38]. Отаман і отаманша були довіреними представниками своїх громад, вони залагоджували сварки, влаштовували забави та мали вирішальний голос у прийнятті нових членів [3, с. 38]. Імовірно, в парубоцьких та дівочьких громадах були й «скарбники», оскільки громади мали власні харчові запаси й каси, які складалися, згідно зі свідченням О. Воропая, з регулярних внесків членів. Ці кошти мали покривати видатки на проведення традиційних свят і розваг, слугували релігійним цілям [3, с. 38]. Зокрема, обов'язки дівочої громади, крім організації вечорниць і вулиці, передбачали й квітчення церкви перед великими святами, впорядкування самотніх гробків на цвинтарі перед поминанням мертвих, допомогу по господарству старим і немічним [3, с. 39].

За своєю організаційною структурою та функціями молодіжні громади нагадували братства та ремісничі цехи. На думку В. Боржковського, це зумовлено історичними обставинами козацької доби, коли в Україні вирувало життя, суспільство мало широкі права самоврядування й судочинства. Тоді обов'язки самоврядних громад — міських і сільських, окрім оборони від зовнішніх ворогів й охорони майнових особистих прав, передбачали й задоволення інших громадських потреб: побудову й утримування храмів, облаштування шкіл, допомогу старим, удовам і сиротам, турботу про хворих, калік, жебраків та ін. [2, с. 766]. Водночас, коли все це здійснювали ремісничі цехи та братства, і парубоцтво «набуло значення суспільної групи, «братства», як воно називалося в статутах братських і в суспільстві» [2, с. 766]. Насправді коріння молодіжних громад сягають доісторичних часів, що аргументовано довели у своїх працях М. Грушевський, М. Сумцов, К. Грушевська та ін. етнологи. Однак В. Боржковський має рацію в тому, що молодіжні громади, як і цехові та братські товариства,

переживали свій розквіт у XVI–XVIII ст., а також мали в організаційній структурі спільні із цехами та братствами ознаки. Так, згідно зі свідченням В. Боржковського, на Поділлі парубоцькі громади мали навіть писані статuti та «цехові книги», в яких фіксувався реєстр громади тощо [2, с. 766–767].

Імовірно, в статутах молодіжних громад були зафіксовані й певні правила поведінки, які, за наявності відповідних текстів, можна інтерпретувати як своєрідні кодекси етикетної поведінки. Адже ритуал прийняття в члени громади — «коронування», — котрий нагадував ритуал «визволення» («визволки») в ремісничих цехах, був своєрідним іспитом, під час якого претендент мав продемонструвати знання традицій, звичаїв та правил поведінки, відповідно до свого статусу члена громади.

У молодіжних громадах формувалася практика підготовки до шлюбного життя, засвоювались традиційні норми гендерного спілкування, в основі яких були доброзичливість, чемність і взаємоповага між чоловіками й жінками. Ці традиційні норми зазнавали в XIX — на початку XX ст. трансформацій під впливом зовнішніх чинників. Порівнюючи життя молоді на Поділлі й Лівобережжі, А.Свидницький писав: «На Поділлі немає вулиць — перевелися; немає, крім вечорниць й оденків у деяких місцях, жодних сходок молоді. Лівий бік Дніпра вночі має більше життя і поезії, ніж удень: до півночі від сутінків ви чуєте пісні, говір, сміх... На Поділлі в цей час хіба собака загавкає та проспівает півень...» [7, с. 465]. Така ситуація з молодіжним дозвіллям склалася, на думку А. Свидницького, внаслідок «стороннього впливу» — заходів світської влади, надто ж духовенства, котрі забороняло сходки української молоді з метою протидії розпусті. А. Свидницький, відзначаючи, що «погані випадки» траплялися у народі, так і в панському середовищі, пише: «Однак хто скаже, що в простому люди це від вечорниць? Такої (знеславленої — О. М.) дівчини навіть не приймали на вечорниці. ...Хазяйський син не посміє зайняти з недоброю метою хазяйську дочку. Для того є ...рекрутки, московки (солдатки)... При тому дівчата так зв'язані обрядом першої ночі, що тільки п'яна чи вкрай безсоромна може піддатися на спокусу... Якщо в її голові не перевелася свідомість себе й честі, то така може поступитися тільки силі й добровільно нізащо не погодиться підтоптати під ноги батька-неньку...» [7, с. 466]. Це добре усвідомлювали як парубки, так і батьки, а тому дозволяли дівчатам не тільки ходити на вечорниці, а й «приймає на білі подушки» (йдеться про архаїчний звичай спільного снання хлопців і дівчат, який табуував при цьому інтимну близькість — О. М.) [7, с. 466].

Дівчина, яка в дошлюбному спілкуванні втрачала «віночок», «підтоптувала під ноги» не тільки батька-неньку, а й дівочку громаду, з якої порушницю моральних норм поведінки виганяли. Таку

називали «покриткою», «стригою», осміювали й ганьбили. Громадське покарання дівчат–покриток було різне в різних регіонах України — від обмазування дьогтем воріт до вигнання із села, описаного Т. Шевченком у поемі «Катерина», та показового обстригання кіс, обмазування дьогтем, обсіпання пір'ям (оповідання П. Мирного «Нечесна»), а також публічного побиття шнурками від дзвонів, намочених у соляній ропі. Звичай суворого фізичного покарання за перелюбство найтриваліше, до початку ХХ ст., зберігався в Карпатському регіоні. Важливо відзначити, що карали як дівчат, так і парубків [6, с. 358]. В інших місцях, зокрема на Поділлі, дівчат не карали, однак ганебну поведінку осуджували. У Бесарабії існував звичай — «вивід із танцю», який здійснювала сама молодіжна громада: знеславлену дівчину виводив із кола танцюючих парубок під «голий бубон» [6, с. 358].

Отже, можна підсумувати:

1. Молодіжні громади були особливими групами сільського соціуму, що мали широкі соціально–побутові функції. Основні напрями їх діяльності полягали у врегулюванні стосунків із місцевою владою, улагодженні конфліктів між молодіжними громадами й іншими мешканцями села, парубками й дівчатами, організації календарних свят, етикетностей тощо. Уся ця діяльність потребувала певних навичок етикетного поводження з представниками різних суспільних верств, знання певних правил буденної і святкової поведінки.

2. Молодіжні громади мали організаційну структуру, котра нагадувала структуру братств і ремісничих цехів. На чолі парубоцької громади стояв отаман, на чолі дівочої — отаманша, які мали широкі представницькі повноваження. Ритуал прийняття в члени, зокрема парубоцької громади визначали писані статuti й «цехові книги», в яких фіксували також реєстр громади, її майно, прибутки і видатки. Це дозволяє трактувати молодіжні громади як своєрідні корпоративні об'єднання, котрі мали власні інтереси й узвичаєні правила поведінки. Широкий спектр внутрішніх і зовнішніх комунікативних зв'язків зумовив формування специфічних норм етикету молодіжних громад, який базувався на ритуалі й відображав з позицій молодіжних об'єднань суттєві відмінності в статі, віці, суспільному становищі.

3. У молодіжних громадах формувалася практика підготовки до шлюбного життя, засвоювались традиційні норми гендерного спілкування, в основі яких — доброзичливість, чемність, взаємоповага між чоловіками й жінками, шанування жінки. Етикет молодіжних громад базувався на приписах народної моралі та принципі їх суворого дотримання, табуючи прояви аморальної поведінки, розпусти, порушення традицій доброзичливості, шанування, гостинності.

Список літератури

1. Байбурин А. К. У истоков этикета / А. К. Байбурин, А. Л. Топорков. — Л. : Наука, 1990. — 165 с.

2. Боржковский В. «Парубоцтво» как особая группа в малорусском сельском обществе / В. Боржковский // Киев. Старина. — 1887. — № 8. — С. 765–776.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис / О. Воропай. — К. : Оберіг, 1993. — 590 с.
4. Камінський В. Парубоцькі громади на Поділлі як звичаєво-правовий інститут / В. Камінський // Праці комісії для вивчення звичаєвого права України. — К., 1928. — С. 103.
5. Поділля: Історико-етнографічне дослідження. — К. : Вид-во незалежного культ. центру «Доля», 1994. — С. 245.
6. Поріцька О. А. Сім'я та сімейний побут / О. А. Поріцька, О. А. Сапеляк // Історія української культури: у п'яти томах. — Т. 4. — Кн. 1. — К. : Наук. думка, 2008. — С. 351–378.
7. Свидницький А. Великдень у подолян / А. Свидницький // А. Свидницький. Роман. Оповідання. Нариси. — К. : Наук. думка, 1983. — С. 472.
8. Сумцов Н. Ф. Парубоцьке братства / Н. Ф. Сумцов // Киев. Старина. — 1890. — № 9. — С. 492.
9. Цивьян Т. В. К некоторым вопросам построения языка этикета / Т. В. Цивьян // Труды по знаковым системам. — Тарту, 1965. — С. 144.

Надійшла до редколегії 11.09.2013 р.